

Євген Сінкевич (Херсон)

Полеміка Івана Франка із представниками краківської історичної школи

Історичні особистості на кшталт Івана Франка залишають по собі настільки потужний імпульс, що нащадки, перебуваючи під його дією, визначають вектори свого буття та орієнтири для прийдешніх поколінь. Ювілей науковця, мислителя, митця і громадського діяча є ще однією нагодою зверитися із духовними орієнтирами та спадщиною, які залишив нам геній. Достатньо добре відома його діяльність на літературній ниві та в царині мовознавства, у громадському житті й політичній сфері, не втратили вагомості філософські розвідки тощо. Франко-історик – тема, що й досі залишається “terra incognita”. Суспільно-політичні процеси формування української та польської націй і загострення протиріч змушували передових представників обох народів шукати у минулому ключі до розв’язання сучасних проблем. У Галичині другій половині XIX ст. сформувалося два центри польської історичної науки: краківська історична школа та львівський історичний осередок.

Формування краківської історичної школи безпосередньо пов’язане із наслідками “весни народів”. У нових умовах австрійські правлячі кола змушені були врахувати зростання самосвідомості націй, що входили до складу імперії. Переломним у цьому сенсі став 1869 рік, коли імперія перетворилася у дуалістичну – Австро-Угорську. Певних поступок у політичному та культурному житті досягли й поляки та українці. Запровадження в 1869 році в Ягеллонському університеті кафедри історії Польщі стало подією, що вийшла далеко за локальні межі. У Східній Галичині аналогічна кафедра у Львівському університеті виникла тільки у 1875 році. Так Ягеллонський університет став своєрідним центром польської історичної науки. Поетапна колонізація кафедр, де досліджували історію Польщі та Австрії, давала надію, що шляхом цілеспрямованого мирного тиску на владу можна відродити втрачену державність. Краківські історики вважали, що всі негаразди, які звалилися на Річ Посполиту наприкінці XVIII ст., були викликані внутрішніми чинниками. У минулому країни вони вбачали урок, який має засвоїти нація. Характерно, що краківська історична школа почерпнула свої основні визначальні риси з ідеології “станчиків”. У краківському часописі “Przegląd Polski” опубліковано серію памфлетів під заголовком “Тека станчика” (“Папка блазня”), де висміювалася змовницько-повстанська тактика, спрямована на відновлення державності. Головні представники краківської історичної школи (Ю. Шуйський, С. Смолька, В. Калінка, М. Бобжинський) брали активну участь у політичному та громадському житті регіону [6].

Іншим середовищем, що конкурувало з краківськими істориками та вплинуло на розвиток польської (до певної міри й української) історіографії зламу XIX–XX ст., був львівський історичний осередок. Його представники впродовж років

не витворили національної історіософії, натомість вдало розвинули критичні історичні дослідження та підготували до видання низку джерел. Характерною рисою львівських істориків у дослідженні польського історичного минулого була спроба по можливості уникати впливів будь-якої тогочасної політичної течії. Це різнило їх від краківських колег, що представляли лише інтереси польського консерватизму. У написанні історичних праць львівські історики намагалися дослухатися до аргументації тогочасної німецької та австрійської історіографії [17: 408–411], наголошуючи на критиці джерел і зацікавленні спеціальними історичними дисциплінами. У своїх дослідженнях вони надавали перевагу аналітичним студіям.

Українці, які довгий час змушені були вести боротьбу за національну школу і університет, мали значно вразливіше становище в організації фахових досліджень історії. Тому не дивно, що поруч із С. Качалого та І. Шараневичем до проблем вивчення минувшини долучився І. Франко. Про серйозне ставлення І. Франка до історичної науки та історичних знань свідчить той факт, що він був упродовж багатьох років членом започаткованого у Львові Історичного товариства, де неодноразово виступав із доповідями на засіданнях та постійним дописувачем у його періодичне видання “Квартальник історичний” (“Kwartalnik Historyczny”). У річнику за 1892 рік опубліковано його велику працю про українську літературу XVI–XVIII ст., а в томі за 1895 рік – студію про Брестський синод 1596 року.

Отже, значний вплив на українську та польську суспільно-політичну думку другої половини XIX ст. справила історіографія [16: 5]. Історичні дослідження рідко коли бувають річчю самою в собі, адже найчастіше саме історики більш-менш чітко окреслюють ті чи ті суспільні потреби [17: 7].

У вітчизняній публіцистиці кінця XIX – початку XX ст. відображено погляди українських учених на польсько-українські взаємини, їх ставлення до висловлювань польських істориків про головні аспекти української історії та можливості врегулювання польсько-українського конфлікту навколо мовного питання зокрема. До цієї категорії належить низка робіт І. Франка [див.: 7: т. 46: кн. 2: 317–330; 8].

Польська історична наука на зламі століть була інструментом формування національної свідомості поляків. Звернення до минулого, поширення “ягеллонської ідеї”, ідеалізація шляхетської Речі Посполитої прислужилися поширенню національної ідеї, патріотизму в польському суспільстві, ідеї відродження польської держави. У польській публіцистиці вагоме місце відіграли праці фундаторів краківської історичної школи: Юзефа Шуйського [20], Міхала Бобжинського [11], Станіслава Смольки [18], в яких відображено широкий спектр наукових і політичних поглядів на українське національне відродження. Їхні праці дають можливість простежити, як вплинула тогочасна політична ситуація на висвітлення української історії, також процес розгортання політичної полеміки між українськими і польськими вченими. З іншого боку, кут зору польських дослідників на історію України та польсько-українські взаємини суттєво ілюструє мемуарна література. У цьому контексті певний інтерес представляють замальовки вже згаданого найяскравішого представника

краківської історичної школи М. Бобжинського [12]. Його спогади відображають погляди прихильників і репрезентантів польських політичних угруповань Галичини, перш за все краківських консерваторів і національних демократів на українське питання. Інтерес становить інформація про діяльність М. Бобжинського у процесі польсько-українського порозуміння, до якого він доклався як учений та намісник Галичини. Принагідно зазначимо, що саме він у 1897 році був серед ініціаторів того, аби кафедру української історії у Львівському університеті очолив Михайло Грушевський [15: 86].

Польські демократи прихильно ставилися до національно-культурних вимог українців і декларували їм свою підтримку [5]. На зламі століть політичний вплив мали польські консерватори, яких відповідно до програмних завдань поділяють на краківських “станчиків”, котрі виступали за врегулювання українсько-польського конфлікту і визнавали етнічну окремішність українців, однак залишали відкритим питання, чи є вони окремою від поляків нацією; та “подоляків”, що заперечували міжнаціональність українсько-польських стосунків у Галичині, зводили їх до соціального, релігійного чи партійного конфлікту в межах однієї нації; насаджували думку, ніби українці є антидержавним елементом і трактували українську інтелігенцію як штучне та незріле явище [1]. М. Бобжинський писав із цього приводу, що краківські консерватори щодо українців намагалися керуватися загальнопольськими позиціями, натомість “подоляки” розглядали українське питання як свою вотчину – східногалицьке, а не загальнопольське питання [12]. Беззастережним фактом є твердження, що майже усім канонам консервативної думки притаманні звернення до минулого та пошук у ньому підстав для тогочасної дійсності. Під цим кутом зору консерватизм більшою мірою, ніж інші політичні напрями, використовував історію як виразник своїх політичних уподобань [13].

На початку ХХ ст. у Східній Галичині під впливом поживлення українського національного руху відбулися зміни у польських національних програмах, у яких спостерігався перехід від демократизму та лібералізму до націоналізму [5]. Створення політичних партій і розгортання національно-визвольного руху, відмова від позитивізму та поява неоромантизму помітно вплинули на тогочасну польську історіографію. Відбулася зміна суспільно-політичної парадигми польської історичної науки. На жадання польського суспільства історики, відійшовши від методологічних експериментів, повернулися до написання традиційних історичних праць, які могли пояснити долю народу – історіографія переорієнтувалася на практичні завдання [2: 38]. Аналогічні процеси відбувалися і в українській історичній науці. Зазначимо, що з початку 90-х років ХІХ ст. розпочався новий період у витворенні української національної історичної науки, який відзначався її остаточним ідейно-концептуальним та організаційним становленням. Як слушно зазначила українська дослідниця Ірина Колесник, цей період збігся з національно-політичним етапом національного відродження в Україні [3: 252]. Молода українська історіографія визначила основні напрями бачення польсько-литовської унії. На думку деяких сучасних польських

дослідників, “історію східних земель давньої Речі Посполитої представлено нерідко досить однобічно, концентруючи увагу на фактах негативних, що свідчили про визиск України Польщею. Видно те між іншим у творчості таких дослідників як Олександр Барвінський, Іван Франко, Ізидор Шараневич. Була то реакція на досить однобокі праці польських істориків, які історію України сприймали найчастіше з польського пункту бачення” [17: 126].

Природно, що зростання української національної свідомості, культурне, а подекуди економічне відродження українського народу, пожвавлення політичних дискусій, полемика українських учених із польськими щодо місця українців на політичній мапі викликали спротив польських впливових кіл, які висунули концепцію польського панування в Галичині [4: 99]. На рубежі століть польська історична наука відзначалася появою та вкоріненням історико-політичних міфів, які вплинули на свідомість частини польського суспільства: щодо “історичних кордонів”; ідеї цивілізаційної місії в просуванні Речі Посполитої на Схід, “передмур’я” християнства супроти мусульманської навали; загальнокультурної вишості польського народу над українським [9: 84–85]. Ці міфи спричинили у загалу поляків сприйняття українців як суспільно та культурно меншовартісної нації.

Тогочасні польські історики під впливом націоналістичних ідей повернулися до “ягеллонського міфу”. “Ягеллонську ідею” в польській історіографії відновив Станіслав Смолька. Його роботам, на відміну від Ю. Шуйського та М. Бобжинського, притаманний більш поміркований консерватизм. У науковій творчості вченого поряд із елементами позитивістського напрямку, відчувалося відлуння романтичної історіографії [10: 60]. Генезу польсько-українських стосунків С. Смолька, на відміну від інших представників краківської історичної школи, виводив із X–XI ст. Він стверджував, що у 981 році, коли Володимир Великий захопив Перемишль та Червенські міста, започатковано вікові стосунки між Польщею та Руссю, а також закладено першооснови подальшого поширення польських кордонів на західні руські землі [18: 53].

Краківські консерватори вбачали в Галичині територію майбутнього відродження польської нації та державності. У своїх планах вони передбачали здобуття, шляхом поступок та угодовства з тогочасним австрійським урядом, повної територіальної автономії Галичини і перетворення її на осередок, навколо якого в майбутньому мали об’єднатися всі землі колишньої Речі Посполитої. Досліджуючи історію польської й руської держав на ранньому етапі їх розвитку, С. Смолька відмовився від державно-правових критеріїв оцінок М. Бобжинського. На противагу своєму колезі він стверджував про поширення цивілізаційного поступу на Схід [19: 11].

Із польськими виразниками подібних ідей полемізував І. Франко, зазначаючи, що проголошення ідеї історичної місії Польщі на непольських землях було політично нерозумним, а з етнографічних поглядів безпідставним, шкідливим для польського народу. Він наголошував, що боротьба за відродження Речі Посполитої,

яка втілювалася в повстаннях 1830–1831, 1846 і 1863 років, принесла полякам лише руйнування краю та погіршення політичного становища [7: т. 45: 208].

Наприкінці XIX ст. сформовані польські політичні партії на перший план висунули питання боротьби за незалежність, не відмовляючись і від збройних методів. “Песимістична” концепція історії Польщі, що її розробили тоді консервативні краківські історики, стала на заваді ідейним впливам новостворених політичних напрямів. Молоді польські історики (особливо представники варшавської історичної школи) критикували її, вважаючи, що вона гальмує піднесення національної свідомості поляків. Із огляду на зазначене слушною є думка І. Франка, який, аналізуючи здобутки польської історіографії, наголошував, що на зламі століть більшість польських істориків у своїх висновках мали політичні, а не наукові цілі [7: т. 46: кн. 1: 341].

Можемо підсумувати, що в особі І. Франка представники краківської історичної школи зустріли серйозного наукового опонента і одночасно колегу в дослідженні спільного історичного минулого. Недарма рецензенти творів видатного письменника відзначали його досконале знання предмету дослідження, контексту його історико-літературної ситуації, методології та методики реконструкції духовних феноменів минулого і підкреслювали переваги стилю і мови оповіді. Наприклад, А. Каліна, рецензуючи роботу І. Франка про твори Івана Вишенського, зазначав: “Мова самої праці відзначена тими ж рисами, як і всі праці доктора Франка. Є вона чистою, зрозумілою; стиль ясний, зрозумілий; спосіб виразу простий, вільний, без будь-якого перебільшення та непотрібних емоцій. Праця ця може бути зарахована до ряду найкращих” [14: 714].

Література:

1. Аркуша О. Політика польських клубів Галицького сейму щодо українського питання (кінець XIX – початок XX ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник на пошану проф. Ю. Сливки. – Львів, 2000. – Вип. 7.
2. Зашкільняк Л. Неоромантизм у польській історіографії початку XX ст. (До питання про соціальну функцію історії) // Проблеми слов’янознавства. – 1993. – Вип. 45.
3. Колесник І. Українська історіографія (XVIII – початку XX ст.). – К., 2000.
4. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993.
5. Михальський Ю. Польські демократи та українське питання в Галичині наприкінці XIX – на початку XX століття (до 1914 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1998. – Вип. 33.
6. Мокляк Я. Українська молодь в програмі ордену Змертвихвстанців. Дві думки у справі “руського інтернату” у Львові (Валеріан Калінка і Степан Качала) // Південний архів. Історичні науки. – 2002. – Вип. 7.
7. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
8. Франко І. Русько-польська згода і українсько-польське братанє // Літературно-науковий вісник. – 1905. – Т. 33.

9. Шашкевич Я. Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітети // Україна в минулому. – К.–Львів, 1994. – Вип. 6.
10. Barycz H. Stanisław Smolka w życiu i w nauce. – Kraków, 1975.
11. Bobrzyński M. Z chwili “rozstroju”. – Kraków, 1889.
12. Bobrzyński M. Z moich pamiętników / Wstęp i przypisy A. Galos. – Wrocław–Kraków, 1957.
13. Jaskólski M. Historia i mit historyczny w doktrynie politycznej // Historyka. Studia Metodologiczne. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1984. – Т. 14.
14. Kalina A. Franko I.: Iwan Wyszenskij i jeho utwory // Kwartalnik Historyczny. – 1895.
15. Łazuga W. Ostatni stańczyk. Michał Bobrzyński – portret konserwatysty. – Poznań, 1982.
16. Moklak J. W walce o tożsamość ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach galicyjskiego Sejmu Krajowego 1866–1892. – Kraków, 2004.
17. Maternicki J. Historiografia i kultura historyczna. Studia i szkice. – Warszawa, 1990. – Cz. 2.
18. Smolka S. Unia Litwy z Koroną. – Kraków, 1903.
19. Smolka S. Wstępny wykład przy objęciu Katedry Historii Polskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim. – Kraków, 1883.
20. Szujski J. Z wycieczki do Lwowa. Listów pięć. – Kraków, 1866.

Микола Рожик (Львів)

Дослідження всесвітньої історії нового часу у працях Івана Франка

Думки і почування І. Франка формувалися під впливом сучасних йому суспільно-економічних обставин і політичних процесів. Вони зумовлювали вивчення глобальних проблем світової і особливо європейської історії й репрезентацію аналізу подій у низці історико-публіцистичних статей, нарисів, рецензій. У своїх історичних студіях мислитель набагато випередив час, і його бачення світу залишається сучасним і актуальним. Зрештою, йшлося про “початок школи політичного думання, якого в такій формі і в такій об’ємі не має, мабуть, ні одно слов’янське письменство”, – так міркував І. Франко, керуючись потребами національного інтересу [9: т. 39: 264].

Власне історичні дослідження дали йому змогу зрозуміти закономірності поступу людського суспільства, предметно осмислити соціальні зміни й застановитися над історичною долею багатьох націй і держав. Докладний аналіз подій XIX – початку XX ст., які мали далекосяжні наслідки і впливи, зокрема на національне становище й соціальні реалії українців та інших європейських народів, уможливили висновок про те, що “історія ніколи не стане і не може стати повною, скінченою, такою, про котру можна би сказати: се будинок готовий, ні одної цеглинки в нім не хибує” [9: т. 45: 77]. Це важлива і науково виважена позиція. Що стосується історичної правди і критерію достовірності, то І. Франко наголошував: “У нас єдиний